

DARWIN UTAZÁSA MAGYARORSZÁGON

Palló Gábor

az MTA doktora, tudományos tanácsadó
MTA Filozófiai Kutatóintézet,
MTA Kutatásszervezési Intézet
gabor.pallo@ella.hu

Maga Charles Darwin tudomásom szerint nem járt Magyarországon, művei annál inkább. Hosszú utat tettek meg, de aligha érkeztek meg végállomásukra. Értelmezésük itt is állandó vitát kavart, ahogy a világ más pontjain, mégpedig tudományos és nem tudományos berkekben egyaránt. Az értelmezések, viták persze korfüggőek, hogyan is lehetnének mások, ráadásul politikafüggőek, ezen belül gyakran pártfüggőek is, ami nem egészen megszokott a szolid tudományos elméletek esetén, ha egyáltalán helyes Darwin gondolatait minden további nélkül csupán ez utóbbiak közé sorolni.

Többen is idézték Dósa Dénes egykori főgimnáziumi tanár 1869-ben leírt sorát, amely szerint Magyarországon már a levegő is darwinizmussal van tele. Éppen tíz évvel a *Fajok eredeté*-nek megjelenése után olyan sokat beszéltek már róla Magyarországon, hogy a derék középiskolai tanár sokallta. Ez a gyors megjelenés a recepció történet első állomása. A második hosszabb: eltart a második világháború végéig, dominánsan magában foglalja, mondjuk így, az alapgondolatok társada-

lomtudományi és társadalomtechnikai alkalmazását. A második világháború utáni harmadik szakaszra csak néhány sorban térek ki, részben a második szakaszra adott különös reakcióra való utalással.¹

Darwin megérkezése Magyarországra

1860-ban, a *Fajok eredeté*-nek megjelenése után néhány hónappal, Jánosi Ferenc ismertét közölte róla a *Budapesti Szemlében*, az Akadémia folyóiratában. Ez az út kiindulópontja. „Kevés tudományos mű keltett oly élénk figyelmet – írta Jánosi –, mint az, amelynek címe e sorok fölött olvasható. A legzajosabb megtámadás, s az éppen oly zajos elismerés, mely folytonosan kíséri, tanúsítják is, hogy itt egy lángész műve áll előttünk, melynek hivatása a termékenyítés, s az esz-

¹ Írásom néhány megelőző tanulmányra támaszkodik, főként Boros István, Ladányiné Boldog Erzsébet, Rapaics Raymund, Réti Miklós munkáira. A Darwin-recepció alapos feltárását eddig nem végezték el. Fontos lenne a jövőben komoly projekt keretében tárni fel a magyarországi darwinizmus történetét, hogy felszínre hozzuk a megelőző irodalomból és jelen írásomból is hiányzó adatokat, összefüggéseket.

mék és gondolatok mindennapi folyamát új mederbe indítani.” Jánosi elmagyarázta, hogy „bölcseleti szempontból” most már másképpen kell tekinteni „állatországra”. A természetrajzot „kettős működés örök játékként” kell felfogni: az állandóságot biztosítja az „öröklést fenntartó (conservatív) szellem”, „másfelől a 'kiválasztás' a változás és fejlődés szelleme, osztályoz, némely formát félrenyom, újaknak készít helyet.” Az ember sem kivétel. kapcsolatban áll a hozzá hasonló teremtményekkel: „ezen teremtmények a majmok” (Jánosi, 1860).

Nem világos, honnan és hogyan ismerte meg Jánosi a darwini elméletet. Ő maga azt írta, „egy francia szemle erre vonatkozó cikke után”, vagyis nem olvasta a könyvet. Sokféle tájékozódó, széles érdeklődésű ember lehetett, amit már az is mutat, hogy jogot, teológiát, kémiát és természetrajzot tanult, huszártiszt lett, majd gimnáziumi tanár, Pesten újságíró, igazságügyi minisztériumban dolgozó titkár. Könyveket, cikkeket írt mindezen tárgykörökből, sőt, ő fordította magyarra John Stuart Mill egyik alapművét, hogy legalább valami halovány kapcsolatot mutassunk a Darwint környező gondolatkörhöz.²

Darwin útján az első kilométerkő Rónay Jácint 1862-ben indult cikksorozata a *Magyar Sajó* című újságban. A siker nyomán Rónay kötetbe foglalta a cikkeket *Fajkeletkezés* címmel, és 1864-ben kiadta az első magyar Darwin-könyvet (Rónay, 1867). Igaz, nem csupán *A fajok eredeté*-ről szól, hanem Darwin legközelebbi eszmetársairól is, a Darwin-követő Thomas Huxley emberfelfogásáról, illetve Charles Lyell evolucionista geológiai művéről is (Huxley, 1863; Lyell, 1863), a kötet valójában nem több mint ezek fordítása, kijegyzetelése,

² Jánosi életéről lásd a *Magyar Életrajzi Lexikon* című szavát. Fordítása: Mill, 1867.

ám ezzel a magyar olvasó már igen korán kézbe kaphatta az evolúciós gondolatok legfontosabb téziseit.³

Rónay Jácint sem Darwin szakterületén, a természetrajz berkeiben működött, de tudósok tekintették, az Akadémia is tagjává választotta. Teológiát végzett bencés rendi pap volt, filozófiai, pszichológiai, nemzetkaraktrológiai, sőt frenológiai művekkel. A darwinizmust testközelből ismerte meg angliai emigrációja során, amelyre a szabadságharc után kényszerült. Személyes kapcsolatba lépett vezető angol tudósokkal, a földrajzi társasággal; ha akarta volna se kerülhette volna el a megismerkedést Darwin tanaival, melyeket nagy meggyőződéssel propagált itthon, hogy később szembeforduljon velük, ahogy harcossan függetlenségi politikai nézeteivel is, miután tizenhat éves emigrációt követően hazatért és a császári család mellett nevelői munkát is vállalt. A magyar értelmiség prominens szereplője lett, az Akadémia titkára.

A második kilométerkő az antidarwinianus nézetek megjelenése, ugyancsak az út korai szakaszán. Már 1863-ban Greguss Ágost arról adott elő az Akadémián, hogy Darwin elmélete az állat- és növényvilág jelenségeit 'szerecsésen' magyarázza. „Midőn azonban elismerjük az ember anyagi származatát, el kell másfelől ismernünk szellemi, isteni származását is.” Megadta a császárnak, ami a császárné, de Istennek is, ami Istené. Kompromisszumot ajánlott, mint oly gyakran a gondolkodás történetében, a természettudomány és rajta kívül eső területek, elsősorban persze a vallás között. Greguss professzor is akadémikus volt, de ő sem a természetrajzi körök képviselője: esztéta, irodalmár, igaz, a bölcselet mellett orvostudományt is tanult.

³ Más kérdés, hogy kézbe is vették-e a kötetet. Rónay életrajzírója szerint nem nagyon (Pál, 1976)

Nála lényegesen kérlelhetetlenebb ellenfele volt Darwinnak a polihistor Brassai Sámuel, aki – szintén már 1863-ban – mesze túllépett a kettős igazság békülékeny hangnemén. Azt mondta: „A 'natural selection' természetes válogatás üres hang, ingyen szó, sőt több: képtelenség, mert válogatás válogató nélkül – gondolni sem lehet.” (Idézi Réti, 1964, 50–51.) A tanár, könyvtáros, szerkesztő, matematikus, nyelvész, irodalmár, természetbúvár és még sok minden Brassai határozott ellenfélre talált az ugyancsak Erdélyben élő Mentovics Ferenc, Darwin nagy tisztelője személyében, aki Brassaihoz hasonló szellemi területeken mozgott, de még költő is volt. A válaszokkal és viszontválaszokkal kirobbant az első Darwin-vita Magyarországon, alig néhány évvel az alapmű megjelenése után. A korszak legádázabb vitája a lelkes darwinista etnográfus, nyelvész, antropológus Herman Ottó és a Darwint opponáló botanizáló kalocsai érsek Haynald Lajos között keletkezett, mert Haynald egyik előadásában Darwin nézeteit szappanbuborékként kipukkadó bizonyítatlan hipotézisnek nevezte, mely a „mély alapú igazságot” ássa alá. A vita nyomán Hermannak el kellett hagynia állását a Természettudományi Múzeumban, mégpedig közvetlenül Trefort kultuszminiszter nyomására.⁴ A viták legmélyén mindig az ember természete állt, a természeti vagy közvetlenül Istentől származó különleges jelleg, még akkor is, ha módszertani érvek hangzottak el akár általánosságban a darwini elmélet indukzív jellegével kapcsolatban, akár konkrétan tényanyagának elégséges voltát illetően.

⁴ A konfliktust ismerteti Lambrecht Kálmán (Lambrecht, 1920) <http://mek.niif.hu/04300/04326/html/index.htm> Ez a szöveg nem azonos Lambrecht sokat idézett könyvének szövegével (Lambrecht, 1933)

A harmadik kilométerkövet az orvosprofesszor, akadémikus Margó Tivadar állította föl, aki 1868-ban *Általános állattan* című tankönyvében kétely nélkül foglalt állást a darwinizmus mellett, amivel senkit nem lepett meg, ismerte megelőző előadásait és cikkeket. A politikai feltételek nem engedték, hogy Margó pályája nagyon gyorsan íveljen felfelé. Negyvennégy éves volt, amikor Kolozsváron megkapta a sebészeti tanszéket, majd 1862-től a pesti egyetemen lett az állattan és az összehasonlító bonctan tanára. Mikroszkóppal végzett modern és sikeres kutatást az izmok működésére vonatkozóan, melyben Darwin gondolatait kevésbé tudta hasznosítani, mint igen kiterjedt oktatási és ismeretterjesztő tevékenységében. Ez tehát az a pont, amikor a szakmában is jelentkezett Darwin, nem csupán szakmán kívüli körökben.

Újabb kilométerkő *A fajok eredete*-nek magyar nyelvű megjelenése, melyre 1873-ban került sor (Darwin, 1873-74.). A fordító és az egész vállalkozás szorgalmazója Dapsy László, aki teológiai tanulmányai után főleg közgazdaságtani, természettudományos és pedagógiai munkákat írt, illetve fordított magyarra. Rónayhoz hasonlóan ő is Nagy-Britanniában ismerkedett meg Darwin tanításával, de nem emigránsként, hanem skóciai ösztöndíjasként. Az elmélet hívévé szegődött, elszánt propagandistájává vált a Természettudományi Társulatban és másutt (Kovács, 2007). Darwin másik könyvének (*Descent of Man*) fordítói már jelentős tudósok voltak Margó Tivadar köréből. Egyikük Entz Géza, a vízben élő faunák híres kutatója, Margó tanszéki utódja, másikuk Török Aurél, a kiváló antropológus, a pontos embertani, főleg koponyamérések kivitelezője, az erre szolgáló műszer, a kraniométer megalkotója, aki (szemben Entz-cel) meg is maradt Darwin állandóan

érvelő hívének. Török, az iskolateremtő orvosprofesszor, a darwinista tanokat az élet keletkezésére kiterjesztő Jendrassik Jenő tanítványa volt (Darwin, 1884). A könyvhöz Margó Tivadar írta meg Darwin életrajzát.

Ezután a darwini evolúció gondolatköre olyan általánossá vált, hogy például a rendszerező botanikus Kánitz Ágost, és számos társának esetét nem is érdemes külön emlegetni. Darwin tíz évvel alapművének megjelenése után csakugyan jelentős utat tett meg Magyarországon, meglehetősen, nem hajóval, a *Beagle*-en, de nem is csak írott vagy elmondott szavakban, hanem tárgyi formában is: az Akadémiai Könyvtár kézzel írt katalógusa jelez egy példányt *A fajok eredete*-nek 1860-as kiadásából. Mi több, az Akadémia Margó Tivadar ajánlására 1872-ben kültagjának választotta Darwint, mégpedig 84 %-kal, hét javasolt társát megelőzve, köztük Hermann Helmholtzt (Boros, 1959). Közben személyes kapcsolatok is épültek: Dapsy váltott néhány levelet Darwinnal, Margó 1875-ben személyesen meg is látogatta.⁵

A táj

Az út, melyhez a döccenők, viharok szükségképpen hozzátartoznak, kies tájon vezetett keresztül, messze nem áthatolhatatlan dzsungelen, megkerülhetetlen sziklaszirteken. A 19. század közepén már komoly európai műveltséggel rendelkező értelmiség alakult ki Magyarországon, ha létszáma nem is volt nagy. A fejlődés mint alapgondolat a műveltség számos területén jelentkezett, közte a termé-

⁵ Dapsy leveleit nyilvántartja a Darwin-website: <http://www.darwinproject.ac.uk/darwinletters/calendar/entry-7817.html>. Tartalmukat némileg hibásan idézi Kovács Ábrahám említett írása. Margó látogatásáról szóló beszámolóját idézi Rapaiacs Rajmund (Rapaiacs, 165–66.)

szetrajzban, növényország és állatország leírásában, illetve az orvosi szakmában.

Ismerték, sokan támogatták Georges Cuvier, Jean-Baptiste Lamarck vagy Charles Lyell nézeteit. Magyarra fordították Robert Chambers 1844-ben megjelent híres könyvét, melyet Darwin műve előzményének tekintenek.⁶ A biológiai történetek idézik Pethe Ferenc már 1815-ben keletkezett írását, vagy id. Lenhossék Mihály 1822-es kijelentéseit, melyek szerint az élővilág, illetve a Föld állapota sorozatos változások eredménye, és a változások szakadatlanul folytatódhatnak. „Földünk számtalan átalakuláson és forradalmon keresztül jutott el jelenlegi állapotába és változatai folytatódnak és folytatódni is fognak” – írta Lenhossék. (Idézi Réti, 1964, 128.) Sokan írtak nagyon hasonló sorokat. Közülük is kiemelkedett Petényi János Salamon zoológus, ornitológus, papi pályája után a Nemzeti Múzeum munkatársa, aki kevéssel korai halála előtt a paleontológia felé fordult, hogy az általa leírt és jól ismert fajok evolúciós előzményeit kutassa. Az 1850-es években sokak számára nem volt kétséges az evolúció ténye, ahogy a természetrajz geológus művelői, Pettkó János, Hantken Miksa vagy Szabó József számára sem (Mészáros, 2000; Géczy, 1994). De idézhetnénk az akadémikus professzor, Nendtvich Károly sorait is, akit főleg vegyésznek tartanak, holott szintén orvosi végzettségű volt, botanizált és a természetrajz, sőt a társadalom és a politika is vizsgálódásainak tárgyai közé tartozott. Mert az evolúció gondolata messze nem Darwintól származik, Darwin ennek csak egyik változatát képviselte, és a korábbi változatok jelenléte megkönyvíthette Darwin magyarországi útját.

⁶ A *Vestiges of the Natural History of Creation* című könyvről van szó, melynek szerzője eredetileg homályban maradt (Chambers, 1858).

Az utat, mint láttuk, nem csupán a hivatásos természetbúvárok ásták, sőt náluk is lekesebbnek mutatkoztak a sokféle terület iránt érdeklődő értelmiségiek, papok, tanárok, orvosok, publicisták, különféle képzettségekkel. A 19. század közepén a természet és a társadalom nem látszott összeegyeztethetetlenül eltérő tárgyának a kutató szemek számára. R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet a természettudományi, orvosi és matematikai affinitás meglepő elterjedtségére a történészek között. Főleg az 1860-as évek előtt olyan kiemelkedő történész értelmiségiek, mint Teleki József, Horváth Mihály, Szalay László, Rómer Flóris vagy akár Csengery Antal, Kemény Zsigmond és a Hunfalvy-fivérek, nemkülönben a filozófus Szontagh Gusztáv és sokan mások elmélyült természettudományi ismeretekkel rendelkeztek. Előtanulmányaik között igen gyakran szerepeltek természetrajzi vagy matematikai tárgyak, későbbi olvasmányaik között nemkülönben, és igen sokan váltak a Természettudományi Társaság tagjaivá, nem is beszélve rendszeres részvételükről az Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein, melyeken előadásokkal is szerepeltek, a vitákban részt vettek (R. Várkonyi, 1967).

Darwin útját megkönnyíthette a természettudomány felé fordulás, de nem mindegy, mit is kell természettudományon vagy akár természetrajzon értenünk. A határok közé bezárkózó, kizárólag a magyar flóra, fauna vagy ásványok, vizek leírásai, melyeket az Akadémia kiemelkedően támogatott még a századvégen is (például a Balaton vagy a főváros természeti viszonyainak pontos, részletes leírása), nem szükségképpen törték az utat a Darwin-féle egyetemes gondolatok előtt. A természetrajznak az a fajtája, mely helyi növény- vagy állatfajok keresésére, ezek szokásainak, példányainak rögzítésére vagy akár a

Frivaldszky testvérek által végzett biogeográfiafiájára szorítkozott, akármilyen szakszerűek, pontosak voltak is azok, meglehet, éppen legyőzendő ellenállást, forgalmi akadályt emeltek a darwini tanok számára.⁷

Az 1850-es években, a neoabszolutizmus politikai időszakában robbantak ki azok a viták, melyek ezt a feszültséget tudatosították a magyar értelmiségben, és állásfoglalásra készítettek a tudomány, illetve tudománypolitika alapléteimáiban. A többek által különféle szempontból elemzett *Tudomány, magyar tudós* vita sokféle ágazott, egyebek között abba az irányba is, melyet Vekerdi László korai „két kultúra” vitának nevezett (Vekerdi, 1996, 81.). A Toldy Ferenc, Szontagh Gusztáv és Nendtvich Károly főszereplésével lezajlott állítás-válasz-vizontválasz csörték során szembekeverték a humán kultúra a természettudományival, mégpedig elvi okokból.⁸ Ezúttal nem a két terület jeles képviselői estek egymásnak saját érdekeik megideologizálása céljából, hiszen a két fővitakozó, Toldy és Szontagh egyaránt a humán oldalhoz tartozott. Míg Szontagh a természettudománynak adott volna prioritást a tudományok fontossági listáján, Toldy éppen fordítva. Szontagh a természettudományok nemzeti hasznával érvelt, mondván, „ezek segítik a nemzetet inkább, s ezek fejlesztik a nemzet anyagi erejét”. Toldy univerzalista ellenvetést tett sokszor idézett sorában: „vannak tudományok, melyek az embert mint állatot tartják fenn, és viszont, melyek azon része szükségének felelnek meg, mely őt az állatokon felül emeli, sőt őt tulajdonképp emberré teszi.” (Toldy, 1851a,

⁷ Soós Sándor mérlegelte a természetrajz magyar kutatóinak evolucionista érveit és ellenérveit, az evolúciós gondolkodás szerepét kutatásaikban (Soós, 2008).

⁸ Az itteni szempontból legfontosabb írások: Szontagh, 1851a, 1851b; Toldy, 1851a, 1851b; Nendtvich, 1851.

473.) Ugyanaz a nézet, mely Darwin fellépése után merült fel: természeti lény-e az ember. Itt azonban az a tudománypolitikai álláspont is megbújik, amely szerint az Akadémiának inkább a lelket tápláló humán területeket kellene támogatnia, vagy a hasznos természettudományokat, előfeltételezve, hogy épp ez a kettősség választja szét a két kultúrát.

A másik vita a filozófusok között zajlott a lokalitás *versus* univerzalitás ügyében, közelebbről arról, lehetséges-e sajátosan magyar filozófia, melyet persze a „Tudomány, magyar tudós” vita is érintett.⁹ A nagy tekintélyű hegelianus sárospataki tanár, Erdélyi János az irodalmat nemzetinek tartotta, de a filozófiát egyetemesnek, szemben az intézményeken kívül álló, korábbi tüzértiszt, Szontagh Gusztávval, aki a harmónia követelményét hangsúlyozó „egyezményes filozófiájában” döntőnek tartotta a nemzeti vonásokat, nem feledve, hogy a harmónia eltérő kultúrákban eltérő formákat ölthet (Mester, 2006). A dilemma nem maradt a filozófusok körein belül. R. Várkonyi Ágnes Eötvös Józsefet idézte, aki az Orvosok és természetvizsgálók 1863-ban tartott vándorgyűlésén éppen a nemzeti érdek és az összemberi érdek szembenálláson elmélkedve azt mondta, hogy a tudomány „nem egyes népé vagy korszaké, hanem az emberiségnek közös kincse ez, mint a Nap, melynek sugarai különböző irányban, de az egész földet bevilágítják.” (R. Várkonyi, 1973, 395.)

Kell-e nekünk az univerzum nagy problémáival foglalkozni, vagy elégedjünk meg a magunk számára fontos témák vizsgálatával? A haza vagy haladás alternatívájának egyik változata áll előttünk. A történettudományban ez a probléma éppúgy megkerülhetetlen volt, mint a természetrajzban. Az a tény, hogy

⁹ A magyar nemzeti filozófia ügyéről többen is értekeztek (lásd például Péczer, 2002, 2004, 2005).

legalább a korabeli értelmiség egy része fontosnak tartotta a nemzet ügyein túl is néző univerzális elméleteket, segíthette az érdeklődést, mely túl akart látni a magyar virágok, fák, madarak, halak leírásán, osztályozásán. Ez pedig feltétel Darwin univerzális elméletének befogadásához.

Ugyancsak segíthettek bizonyos filozófiai jellegű gondolatok, melyek szétsugároztak szinte minden értelmiségi területre. A 19. századi Darwin-recepciót elemző Ladányiné Boldog Erzsébet rámutatott egyfelől a hegelianus fejlődésgondolat 19. századi eleji hangsúlyos jelenlétére (melyet persze rajta kívül sokan tárgyaltak előtte és utána), továbbá a materializmus vagy realizmus fokozatos terjedésére. A hegelianizmus és a körülötte zajló vita, a „hegeli pör”, akármint is gondoljunk róla, a fejlődés fogalmát megszokottá tette a szépirodalomtól az orvostudományig, a mezőgazdaságtól a történetírásig (Vö. például Ladányiné, 1986) Millió példa illusztrálja ezt Madáchtól, mondjuk Eötvösig.

A *Tudomány, magyar tudós* vita is megmutatta, hogy az 1850-es évekre a természettudomány jelentősége lényegesen megnőtt a magyar értelmiség szemében.¹⁰ Nem csupán az új tudósgeneráció, köztük Margó, Török, Jendrassik, Szabó, Than vagy Eötvös Loránd színre lépése miatt, és nemcsak az egyes diszciplínák fokozatos professzionalizációja miatt, azaz nem csupán a tudomány, mondjuk így, megváltozott szociológiai helyzete, megnőtt tekintélye miatt, hanem az ezzel összefüggő világnézeti mondavaló miatt is. A tudomány maga, függetlenül művelőinek eredményességétől, sajátos gondolkodásmódot képviselt: a szubjektivitás, az érzelmek, a moralizálás

¹⁰ A vita egyik rétege a tudomány fogalma, normái, mibenléte körül forgott. Ennek pontos kifejtését is el kellene egyszer végezni (vö. Szabó, 2003).

szerepe háttérbe szorult ahhoz képest, amit a korabeli irodalomban vagy a romantikus történetírásban megszoktak. Ez a világnézet jelentkezett az egyre nagyobb teret nyerő neobaconianizmusban, majd a pozitívizmusban, melynek befolyása messze túlment a filozófián, behatolt a természettudósok világába, a történetírásba, a közgondolkodásba. Darwin számára a tudomány megnőtt jelentősége, vele a metafizikamentes, mechanizmust kereső pozitívista gondolkodásmód kedvező környezetet biztosított előrehaladó útján.¹¹

A tudomány fontossága, az univerzalizmus, a fejlődésgondolat elfogadottsága, a pozitívizmus jelentkezése megfelelő kontextust teremtett a Darwin-recepció számára. Pontosan, ha nem is hézagmentesen illeszkedő elemekké, háromszögelési pontokká szerveződtek az utat körülvevő kies vidéken.

Társadalmi alkalmazások, szociáldarwinizmus

A következő útszakaszok a megelőzőnél sikosabbnak bizonyultak. Kivezették Darwint a természetrajzból, saját biztosnak vélt territóriumából, mégpedig a társadalomtudományok, és a társadalmi, politikai tevékenység indákkal, csapdákkal, mocsarakkal, ezer veszéllyel terhelt vidékére. Elmélete, ahogy lenni szokott, újabb és újabb értelmezéseket, kiegészítéseket kapott, csonkulásokat szenvedett, hol darwinizmussá vált, hol neodarwinizmussá, hol evolúciós pszichológiává, vagy a genetika hozzájárulásával az evolúció szintetikus biológiai elméletévé, hol pedig szociáldarwinizmussá. Utóbbiak Darwin elméletének kitágításából, más területekre való átviteléből keletkeztek, melyekben nem természetrajzi fajok, hanem társadalmi csoportok, kultúrák,

¹¹ A hazai filozófiai változásokat Percz László foglalja röviden össze (Percz, 2001).

köztük nemzetek, népcsoportok szerepelnek. Különös egybeesés, vagy talán nem is olyan különös, csak azt mutatja, hogy a darwini gondolatokkal tele volt a levegő Angliában is, minden esetre két évvel *A fajok eredete*-nek megjelenése előtt publikálta alapművét Herbert Spencer, az Angliában népszerű filozófus, Auguste Comte mellett a korszak legnagyobb hatású pozitivistája. A mű, *Progress: Its Law and Cause*, nagyszabású kozmikus fejlődéselméletet mutat be, melyben a természet és az emberi világ azonos törvényeknek engedelmeskedik, differenciálódik, egyre komplexebbé válik, azaz hierarchikus szerkezet jön létre, jól megkülönböztetve az magasabb rendű fejlettebbet az alacsonyabb rendű fejletlentől, ebben inkább Lamarckhoz hasonlóan, mint Darwinhoz. A szociáldarwinizmus kulcsfogalmai: a „természetes kiválasztódás” (*natural selection*), a „létért folytatott harc” (*struggle for existence*) vagy a „legerősebb marad életben” (*survival of the fittest*), melyek közül utóbbi történetesen Spencertől származik, nem Darwin leleménye, de elnyerte utóbbi egyetértését miután személyesen is megismerkedtek, s miután Spencer Darwin igaz hívei közé szegődött.¹² Ezt követően akarva-akaratlan együtt folytatták útjukat Magyarországon is.

Spencer és Darwin nézetei a következő évtizedekben egyre újabb tájakon, kontextusokon haladtak keresztül, és közben egyre népszerűbbé váltak a magyar politikai és szakmai értelmiség beavatott köreiből, még önálló folyóirat is működött *Darwin* címmel Fülöp Zsigmond szerkesztésében.¹³ Maga a szociáldarwinizmus már az 1870-es években

¹² A vitatott Darwin–Spencer-viszonyt elemezte sajátos szempontból az esztéta, filozófus Pekár Károly 1902-ben (Pekár, 1902)

¹³ A 19. század végi magyar értelmiség Darwinhoz fűződő viszonyáról írt Mund Katalin (Mund, 2008).

felütötte fejét Magyarországon. A természettudósok között először Kriesch János írásaiban, aki a Műegyetemen volt az állattan professzora. Szerinte „a Darwin tanaiban kimondott természeti törvények uralma alatt állunk, és Darwin tana képezi az alapot melyre most a szociológiát kezdik építeni. Mily magasztos és mily messzire kiható annak az államférfiúnak feladata, aki Darwin tanainak teljes tudatában kormányozza és vezeti a népeket; mennyi morális öntudat és önmegtágadás kívántatik ahhoz, hogy a szülők Darwin tanát teljesen felismerve átérték, milyen rendkívüli, mily nagyfontosságú szerepük van, és végre mennyi becses aranykalászt szedhet az oktatás, a nevelés ügye Darwin tanából.”¹⁴

Csak hogy a politizáló liberális értelmiség türelmetlenebb, politikai, ideológiai megújulást sürgető része már a hetvenes évek elején szociáldarwinista gondolatmeneteket követett, kivált a fiatal liberálisok egyik csoportja, mely amúgy az etatizmus megerősítését követelte. Tagjai, mint az önmagukat kedvenc kávéházukról kávéforrás-körnek nevező fiatal értelmiségiek, Arany László, Asbóth János, Keleti Károly vagy Rákosi Jenő, mindannyian modernnek, a tudomány hívei, politikai alkalmazásának előmozdítói voltak (vö. Cieger, 2001). Németh G. Béla is felhívta figyelmünket arra, hogy például a pedagógus Imre László és a politikus, költő, publicista Arany László (Arany János fia) a nemzeti sorskérdéseket a nemzetek és kultúrák létért folytatott kíméletlen harcaként fogta fel, melyben biológiai okokból is győz az erősebb, azaz a hierarchia magasabb fokán álló, felsőbbrendű magyar faj (Németh, 1976). Az elv különféle változatai jelentek meg különféle szerzőknél, köztük a befolyásos publicis-

¹⁴ Kriesch 1883-ban tartott akadémiai székfoglaló előadásából idézett Rapaics Rajmund (1953, 174.).

ta Beksics Gusztávnál és másoknál. Ezek a nézetek különös jelentőséget kaptak a nemzetiségi szempontból bonyolult magyarországi társadalom politikai gondolkodásában.¹⁵

A 20. század elejének politikai radikálisai, akik részben a „szociológia első magyar műhelyét” is alkották, szintén a darwinizmus tudományosságát látták vonzósnak, amikor a pozitívizmus értelmében vett természettudományos társadalomelmélet kialakítását tekintették ideális célnak. A *Huszádik Század* című folyóirat köre, a Társadalomtudományi Társaság, például Pulszky Ágost, Somló Bódog, Jászi Oszkár vagy Szabó Ervin, és persze mások vizsgálták, vitatták, használták a szociáldarwinizmust hol egyetértően, hol bírálva, immár gyakran összehasonlítva, szembeállítva egy másik társadalomfejlődést leíró elmélettel: a történelmi materializmussal.¹⁶ Egyébként ebben az időben a szociáldarwinizmus önmagában nem járt együtt határozott politikai állásfoglalással. Hívei egyaránt verbuválódtak a liberálisok, függetlenségiek és a polgári radikálisok közül.

Ebből és sok más szempontból a szociáldarwinizmus hasonlított saját következményéhez, az eugenikához, a fajnemesítés, vagy német földön, a fajhigiéniához, melyet Darwin unokatestvére, Francis Galton indított Angliában. Az eugenika levonta a logikus következtetést a szociáldarwinista megközelítésből: ha az emberi történelem is a fajok harca, és az erősebb faj győz, a nemzetek sikere attól függ, tagjai milyen fajtabili tulajdonságokkal rendelkeznek. Helyette-

¹⁵ Beksicsról Marius Turda írt a szociáldarwinizmussal összefüggésben (Turda, 2004a.). A szerző könyvében áttekintést adott a magyar nacionalizmus és a szociáldarwinista fajelmélet összefüggéséről (Turda, 2004b.)

¹⁶ Vessd össze pl. Szabó Ervin cikkét: Szabó Ervin, 1973. Önálló kötet is megjelent a témáról: Kepes, 1907.

sítsük Darwin természetes kiválasztódás elvét a mesterséges kiválasztódással, mint az állattenyésztők teszik, kísérleljünk meg megfelelő emberpárok házításával a lehető legtokéletesebb, tiszta fajú emberi egyedeket előállítani. A negatív változat szerint esetleg érdemes megtiltani, vagy legalább nem tanácsolni bizonyos emberek számára utód létrehozását.

Magyarországon 1911-ben inkább ez utóbbi változat szerepelt a *Huszedik Század* nagy vitájában, melyben orvosok, szociológusok, más értelmiségiek diszkutálták az eugenika hasznát, például a vegyész Liebermann Leó az éppen kibontakozó közegészségügy szempontjából, az orvos Madzsar József úgyszintén, míg a zoológus, az idegrendszerrel foglalkozó tanulmányaival jelentős eredményeket elért és politikussá vált Apáthy István égő nacionalista érzelmei alapján.¹⁷ Utóbbi azok közé tartozott, akik a belső hasadás után elhagyták a Társadalomtudományi Társaságot, de nem az eugenikát. Az 1911-ben indítványozott intézményesítési folyamat élére állt, sokat tett azért, hogy 1914-ben több társaság együttesen megalakítsa az Egyesületközi Fajegészségügyi Bizottságot, majd 1917-től a Magyar Fajegészségügyi és Népesedéspolitikai Társaságot, melynek elnöke Teleki Pál lett, az antiszemitizmusáról elhíresült későbbi miniszterelnök, földrajztudós, Apáthyval együtt a turánizmus lelkes híve.¹⁸ Lassanként az eugenika átkerült a jámbor társadalomjobbítók kezéből a jobboldali, majd szélsőjobboldali politikusok eszköztárába.

Ezzel – szándéka ellenére – Darwin véstérhes vidékre tévedt, de nemcsak Magyaror-

szágon, hanem világszerte. A szociáldarwinizmus révén eljutott az eugenikához, az emberi fajnemesítés, a fajhigiéna gondolatához, mely kezdetben szociológiai, közegészségügyi célokra tűzött maga elé, majd a fajok közötti hierarchia elvei alapján a rasszizmushoz, biológiai antiszemitizmushoz, egészen a náciizmushoz. Csaknem mindezen stációkon végigrohant a korszak egyik kiemelkedő tudósa, Kriesch János tanítványa, Méhely Lajos, akadémikus, a Nemzeti Múzeum elkötelezett darwinista zoológusa, később az egyetem állattanprofesszora, hosszú ideig *A Cél* címet viselő „fajbiológiai szemle” szerkesztője. Az első világháborúban szenvedett vereség inspirálta a korábban politikával egyáltalán nem foglalkozó tudóst.¹⁹ A háborút fajok harcának tekintette, melyben az erősebb faj győz, ám az erős magyar faj mégis veszített. Ennek oka, végtelenül egyszerűsítve a bonyolult elméletet, hogy a magyar faj nem kompatibilis fajokkal keveredett (mert nem minden fajkeveredés káros), melyek legyengítették. A jövőbeli sikerek záloga a faj megtisztítása, azaz az eugenika. A vér (nem a morfológiai típus) alapján különböztette meg a fajokat, és arra a következtetésre jutott, hogy az itt élők közül csak a zsidókkal kell kerülni a fajkeveredést. Azt írta: „egyedül a zsidó fajta az, mellyel szemben elveszti öröklődési felsőbbbségét, mert ezzel való kapcsolatában mindig a zsidó bélyegek ütköznek ki az utódokon. [...] a magyar-zsidó félvéreken a magyarságnak teljesen idegen fajkép jelenik meg,” (Méhely, 1929) Figyelemreméltó azonban, hogy Méhely darwinistaként nem vont le következtetést se a fajok magasabb, illetve alacsonyabb rendűségére vonatkozóan, sem azt, hogy a zsidókat el kellene távolítani Magyarországról, még kevésbé,

¹⁹ Méhelyről is értekezett az antiszemitizmusról szóló könyvében Gyurgyák János (Gyurgyák, 2001).

hogy ki kellene irtani őket, de azt igen, hogy vissza kell szorítani őket az élet csaknem minden területén.

Orsós Ferenc, a Debreceni Egyetem nemzetközi hírnő kórbonctan professzora az evolúció, a genetika és az eugenika összekapcsolásával már a zsidótlanítási törvény mellett érvelt a felsőházban 1941-ben, olyan törvény mellett, mely a zsidó származást (tehát nem vallást) a gümőkórral és a nemibetegségekkel vette egy kalap alá: ezt a három okot nevezte meg a házasságkötést kizáró tényezőként (Vizi, 1994). Ezzel megkoronázta a Méhelyéhez hasonló hosszú fasiszta tevékenységét és belevezette Darwin gondolkörét a sötét humanitárius, politikai és intellektuális szakadékba. Méhely és Orsós jelentős tudományos teljesítményt mutattak fel, és nem maguk küldték gázkamrába a szerintük idegen rasszhoz tartozó honfitársaikat. Ők szolgáltatták a tudománytól szerzett társadalmi tekintélyt, és az ideológiai alátámasztást, tudományos érvelést a holokauszthoz.

Epilógus: A háború utáni útszakasról

Ilyen mély szakadékból nehéz volt Darwinnek kikecmerengnie. A háború után fokozatosan berendezkedő proletárdiktatúra amúgy vitatott legitimitásának egy részét az antifaszizmusból nyerte, a háború alatti és előtti teljes nemzeti katasztrófa elutasításából, minden elemének, ideológiájának, közte a szociáldarwinizmusnak egyértelmű elvetéséből. A szakadékból való megszabadulást nehezítette Darwin számára a proletárdiktatúra sztálinizmusának implicit antidarwinizmusa. Trofim Gyenyiszovics Lisenko kiemelése a szovjet biológiában, sőt az egész szovjet tudományban hatást gyakorolt a magyar tudományra is, igaz, lényegesen mérsékelt hatást, mint szülőhelyén. A lisenkóizmus a lamarckizmus

felmelegített változata volt: az egyed szerzett tulajdonságainak közvetlen átörökíthetőségét hirdette, szemben a darwinizmussal, mely a véletlenszerűen létrejött változatok közötti kiválasztódás mechanizmusán alapult.

Az út folytatását jelzi, hogy 1955-ben mégiscsak megjelent *A fajok eredete*, a háború után először (Darwin, 1955). Nem készítettek új fordítást, Mikes Lajos századelőn készült munkáját adták ki ismét. Az előszót Dr. Boros István, a Természettudományi Múzeum igazgatója írta. Ugyanazt a létrát eresztette a szakadékba, mint Rapaics Rajmund két évvel korábban: a dialektikus materializmust. Darwin elgondolásait egyrészt a biológia tudományába zárták, elvéve társadalmi, de nem filozófiai mondanivalóját, másfelől azt mutatták meg, hogy Darwin elmélete a dialektikus materializmussal összhangban oldotta meg a biológia jó néhány alapkérdését. Darwin tanai, szerintük, az érett polgári társadalomból származtak, de a haladást képviselték. „A virágzó kapitalizmusnak a materialista biológiában legnagyobb teljesítménye a darwinizmus kiépítése volt” – írta Rapaics, és Marxra hivatkozva azt mondta: „a darwinizmussal a teleológia a természettudományokban megkapta a halálos döfést.” (Rapaics, 1953, 156.). A reakció, elsősorban a klerikális reakció föl akarta tartóztatni Darwin materialista világmagyarázatának elfogadását, ám a haladás erői, kivált a proletariátus, minduntalan győzelemre segítették. A darwinizmus adta meg az ember igazi méltóságát. Boros István szerint „a mindenki emberi méltóságának elismertetéséért és érvényesüléséért küzdő proletár-demokrácia” vívja ki a darwinizmus végső győzelmét is, mert a proletár-demokrácia „világzemlélete tette meg a valódi ember, a Homo sapiens felé vezető utat a legmesszebbre, és emelkedett [...] olyan magasla-

tokra, hogy nemcsak az ember múltját tárta fel és helyét állapította meg a természetben és társadalomban egyaránt, de a jövő fejlődésének útját és irányvonalát is megjelölhette”. (Boros, 1955, 85–86.) Ez a jövő a kommunista társadalom.

A fajok eredete 2000-ben Kampis György kiváló új fordításában jelent meg újra, immár előtérbe helyezve a természetrajzi és biológiai szakszerűséget, valamint a nyelvi világosságot. Előszava a mű születésének szakmatörténeti kontextusára összpontosíthatott, nagyrészt figyelmen kívül hagyva az ideológiai összefüggéseket. Ugyan az intelligens tervezés elmélete Amerikában majomper-szerű csetepatékat váltott ki, és ezzel világszerte, nálunk is, ismét erőre kapott az antidarwinizmus, ám az evolúció elmélete időközben nagyon mély gyökeret eresztett. A biológia mellett a pszichológia, szociológia, antropológia, nyelvészet vagy akár a tudományfilozófia, és ki tudja még hány terület mindennapi kenyerévé vált. Maga a globalizált monetarista piacgazdaság és kísérője, a posztmodern gondolkodásmód békés harmóniában él vele a mindennapokban is, feltéve persze, hogy megelégszünk az evolúció tág és laza, esetleg metaforikus értelmével, nem ragaszkodunk a szigorú tudományos értelmezéséhez. Egy szociológiai felmérés ugyanis éppen azt állapította meg, hogy

a magyar gimnáziumi tankönyvek alig tárgyalják, és a magas évfolyamokra járó biológushallgatók evolúcióértelmezése is bizonytalan, ellentmondásos (Mund, 2009).

Darwin tehát még mindig úton van. Útjának nagyobb része nem a természetrajzon vagy biológián vezetett keresztül, inkább a gondolkodás más régióin. Ennek megfelelően már a kezdetektől nem annyira a szakmabeliek, mint a nehezen definiálható értelmiségi körök, tanárok, orvosok, publicisták, egyházi emberek, politikusok, szociológusok és ki tudja, ki mindenki foglalkozott vele és használta. Az elmélet fantasztikusan adaptációképesnek bizonyult. Túlélte politikai rendszereket a neoabszolutizmustól a duális monarchia liberalizmusán, a konzervatív tekintélyuralmi rendszeren, a faszizmuson, szovjet mintájú államszocializmuson át egészen a többpárti demokráciáig. Túlélte ideológiai értelmezéseket a hegelianizmustól a pozitívizmuson, eklektikus biologizmuson, dialektikus materializmuson át egészen a posztmodernig. Beszívárgott a tudományokba, hétköznapiakba, mindenhova. De az útnak nincs vége, valószínűleg nem is lehet.

Kulcsszavak: *Darwin-recepció, szociáldarwinizmus, eugenika, evolúcionizmus Magyarországon, természetrajz*

IRODALOM

- Chambers, Robert (1844): *Vestiges of the Natural History of Creation*. John Churchill, London. Magyarul: Chambers, Robert (1858): *A teremtés természettörténetének nyomai*. (ford. Somody József). Pápa
- Cieger András (2001): A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. *Századvég*, 20, 95–118.
- Darwin, Charles (1873–74): *A fajok eredete a természeti kiválás útján, vagyis az élővilág válfajainak fennmaradása a létérti küzdelemben*. I–II. (ford. Dapsy László) Természettudományi Társulat, Budapest

- Darwin, Charles (1884): *Az ember származása és az ivari kiválás*. (ford. Entz Géza és Török Aurél, Előszó, Darwin életrajzával: Margó Tivadar). Természettudományi Társulat, Budapest
- Darwin, Charles (1911): *Fajok keletkezése természetes kiválasztás útján vagy az életrevalóbb tenyészfajok boldogulása a létért való küzdelemben*. I–II. (ford. Mikes Lajos) *Természettudományi Könyvtár*. Atheneum, Bp.
- Darwin, Charles (1955): *A fajok eredete*. Művelt Nép, Budapest
- Darwin, Charles (2000): A fajok eredete természetes kiválasztás útján*. (ford. Kampis György) Typotex, Bp.

- Boros István (1959): A 100 esztendő darwinizmus magyarországi pályafutása. *Élővilág*, 4, 3–7., 20–25.
- Géczy, Béla (1994): *Brief History of the Hungarian Paleontology*. Hungarian Geological Society, Bp.
- Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon: Politikai eszmétörténet*. Osiris, Budapest 387–397.
- Huxley, Thomas Henry (1863): *Evidence as to Man's Place in Nature*. Williams and Norgat, London
- Jánosi Ferenc (1860): Új természetrajzi elmélet – A nemek eredete. *Budapesti Szemle*, 1, 10, 383–418.
- Kepes Ernő (1907): *Történelmi materializmus, darwinizmus, kantizmus*. Deutsch Zsigmond és tsa., Bp.
- Kovács Ábrahám (2007): Darwin első kapcsolata Debrecennel. *Debreceni Szemle*, 15, 3, 393–403. <http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2007-3/dsz2007-3-10Kovacs.pdf>
- Ladányiné Boldog Erzsébet (1986): *A magyar filozófia és darwinizmus XIX. századi történetéből*. Akadémiai, Budapest
- Lambrecht Kálmán (1920): *Herman Ottó: Az utolsó polihistor élete és kora*. Biró Miklós, Budapest <http://mek.niif.hu/04300/04326/html/index.htm>
- Lambrecht Kálmán (1933): *Herman Ottó élete*. Magyar Könyvbarátok, Budapest
- Lyell, Charles (1863): *The Geological Evidences of the Antiquity of Man*. John Murray, London
- Méhely Lajos: *A magyarság anthropológiája*. Budapest: Held 1929.
- Mester Béla (2006): *Magyar philosophia*. Pro-Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 53–143.
- Mészáros Ferenc (2000): Előszó. In: Mészáros Ferenc (öszeáll.): *Petényi János Salamon emlékezete születésének 200. évfordulóján*. Magyar Tudománytörténeti Intézet–Magyar Természettudományi Múzeum, Piliscsaba–Budapest, 7–10.
- Mill, John Stuart (1867): *A képviselői kormány* (ford. Jánosi Ferenc). Pest
- Mund Katalin (2008): Reception of Darwin in the Nineteenth Century Hungarian Society. In: Engels, Eve-Marie – Glick, Thomas F. (eds.): *The Reception of Charles Darwin in Europe*. Continuum, London–New York, 441–462.
- Mund Katalin (2009): 'Az a csoda, hogy fejlődik'. Mund Katalin tudomány-szociológus Darwin magyarországi fogadtatásáról. (Barotányi Zoltán interjúja.) Magyar Narancs. 2009 február 12., 26–28.
- Németh G. Béla (1976): Létharc és nemzetiség In: Németh G. Béla: *Létharc és nemzetiség*. Magvető, Budapest, 7–41.
- Nendtvich Károly (1851): Még egyszer: tudomány és

- magyar tudós. Új Magyar Múzeum. 37–51.
- Pál Lajos (1976): *Rónay Jácint*. Akadémiai, Budapest
- Pekár Károly (1902): *Darwin és Spencer. Kép az emberi gondolkodás történetéből*. Budapest
- Perecz László (2001): Fejlődés, kérdőjelekkel. *Magyar Tudomány*, 4, 422–427.
- Perecz László (2002): Változatok a magyar filozófiára. A „nemzeti filozófia” toposza a magyar filozófiatörténetben. *Magyar Tudomány*, 9, 1242–1251.
- Perecz László (2004): 'Nemzeti filozófia': Saját vagy idegen. Erdélyi János és a magyar filozófia gondolata. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5–6, 541–558.
- Perecz László (2005): A nemzeti kultúraépítés jegyében: Imre, Palágyi, Pekár és a nemzeti filozófia gondolata. *Kellék*, 26, 123–138.
- R. Várkonyi Ágnes (1967): *Történettudomány és a természettudományok a XIX. század közepén Magyarországon*. Magyar Tudomány, 384–397.
- R. Várkonyi Ágnes (1973): *A pozitivisták történeti szemlélet a magyar történetírásban. II. A pozitívizmus kibontakozása gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860*. Akadémiai, Budapest
- Rapaics Rajmund (1953): *A magyar biológia története*. Akadémiai, Budapest
- Réti Endre (1964): *Magyar darwinista orvosok*. Orvostörténeti Közlemények, 18, 121–131.
- Rónay Jácint (1864): *Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és régisége*. Pest
- Soós Sándor (2008): The Scientific Reception of Darwin's Work in Nineteenth-Century Hungary. In: Engels, Eve-Marie – Glick, Thomas F. (eds.): *The Reception of Charles Darwin in Europe*. Continuum, London–New York, 430–440.
- Szabó Ervin (1973): *Természet és társadalom*. In: Litván György – Szűcs László (szerk.): *A szociológia első magyar műhelye: A huszadik század köre*. Gondolat, Budapest, 176–206.
- Szabó Levente (2003): Tudományfogalmak versengése. 19. századi viták. *Korunk*, 38–45.
- Szontagh Gusztáv (1851a): *Tudomány, magyar tudós*. Új Magyar Múzeum, 1, 7, 377–390.
- Szontagh Gusztáv (1851b): *Eszmecsere Toldy Ferenc és Wenzel Gusztáv társaimmal*. Új Magyar Múzeum, 1, 12, 663–695.
- Toldy Ferenc (1851a): *Ismét: tudomány, magyar tudós*. Értekező levél Szontagh Gusztávhoz. Új Magyar Múzeum, 1, 9, 469–486.
- Toldy Ferenc (1851b): *Nyílt válasz Dr. Nendtvich Károlyhoz a szélsőségek közletésére*. Új Magyar Múzeum, 52–55.

- Turda, Marius (2004a): Faj és nemzet: A nemzeti felsőbbrendűség a 19. századi Magyarországon. 2000. 16, 57–67.
- Turda, Marius (2004b): *The Idea of National Superiority in Central Europe, 1880–1918*. The Edwin Mellen Press, Lewinston, Quinston
- Turda, Marius (2006): Heredity and Eugenic Thought in Early Twentieth-Century Hungary. *Orvostörténeti Közlemények* 194–195. 101–118.
- Turda, Marius (2007): The First Debates on Eugenics in Hungary: 1910–1918. In: Turda, Marius –

- Weindling, Paul J. (eds.) *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Central European University Press, Budapest–New York, 1–22.
- Vekerdi László (1996): *A Tudomány háza vagy. Reáliák a Régi Akadémia működésében és terveiben*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba–Budapest, 81.
- Vizi E. Szilveszter (1994): Az Orsós-ügy avagy a tudós felelőssége. *Magyar Tudomány*. 3, 326–335.

Tudós fórum

KÖZGYŰLÉS

A Magyar Tudományos Akadémia 2009. május 4–5-én tartotta 179. közgyűlését. Az Akadémia elnöke, Pálincás József megnyitóját a Magyar Köztársaság elnöke, az Akadémia tagja, Sólyom László köszöntötte az Akadémiát, a közgyűlést:

Tisztelt Közgyűlés!

Ha csak egy pillantást vetünk az Akadémia idei rendes közgyűlésének meghívójára és a programra, akkor ez valóban rendes, azaz szokásos közgyűlésnek ígérkezik. A nagyelőadás Darwinról szól, ahogy ez a Darwin-évhez illik; az elnöki és főtítkári beszámolók, költségvetés, alapszabály, szavazások az ismert koreográfiát követik.

Mégis, úgy érzem, van miről beszélni. A világban a heveny pénzügyi válság mögött a léptéküket és következményeiket tekintve nagyobb és fenyegetőbb problémák követelnek egyidejű kezelést: középtávon az olaj- és energia-, hosszú távon az éghajlati válság. Ezekhez járul itthon a társadalmi bizonytalanság és a gazdasági válság. Mindez különösen élessé teszi érzékelésünket. Ami máskor megszokott, most különös hangsúlyokat és jelentőséget nyerhet. Még maga a megszokottság is a kívánatos és ritka stabilitás jeleként működhet; másrészt kiemelkedik minden részlet, amelyben perspektívát fedezhetünk fel.

A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése ma fontos politikai esemény is; mert a válságban az Akadémia által képviselt értékek, s ezen keresztül az Akadémia léte maga, politikai jelentőséget nyer.

Furcsán hangozhat mindez, és talán a közgyűlés tagjai közül sokaknak ellenére van. Sőt lehet, ha most ott ülnek a teremben, ahol szoktam, felhorkannék ilyen beszéd hallatán – hiszen éppen az Akadémia semlegességét, politikai területenkívüliségét érezném veszélyeztetve. De létezik egy másik perspektíva is. Szerintem a közvetlen pártpolitikán kívül álló, semleges intézményeknek is megvan a szerepük. Ha nem is rendelkeznek közhatalommal, példájukkal jelentősen befolyásolhatják a közállapotokat; elterjedt megfogalmazás szerint morális hatalmuk lehet. S ezt tekintve véve, a fenti állítás az Akadémia szerepéről kérdésként is megfogalmazható: mi a tudomány helyes távolsága a tág értelemben vett napi politikától? Vagy, ha tetszik, úgy is, hogy tudatában van-e az Akadémia szellemi és erkölcsi tőkájának, s hogyan kívánja használni azt. De másrészt: mennyire tudja az Akadémia megőrizni integritását ebben a kölcsönhatásban.

Ne feledjük, vannak a Magyar Tudományos Akadémia törvényben rögzített közfeladatai között olyanok, amelyek közvetlen